

УДК 341.245+341.244.5

DOI: <https://doi.org/10.18524/2411-2054.2019.33.162053>

В. І. Любашенко, канд. юрид. наук, доцент
Міжнародний гуманітарний університет
Кафедра міжнародного права та порівняльного правознавства
Фонтанська дорога, 33, Одеса, 65009, Україна

ДЕНОНСАЦІЯ МІЖНАРОДНИХ ДОГОВОРІВ МІЖ УКРАЇНОЮ ТА РОСІЄЮ У СВІТЛІ АГРЕСІЇ РОСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ

У статті автор детально аналізує сучасну практику денонсації міжнародних договорів між Україною та Росією, звертаючись до міжнародно-правових положень та політичних чинників, що впливають на цю практику, на прикладі денонсації угод щодо розміщення Чорноморського флоту РФ та Договору про дружбу між Україною та РФ. Автор робить висновок про необхідність відповідної реакції на небезпечне політичне розуміння інституту денонсації, яке не повинно ототожнюватися з наявною політичною складовою цього інституту.

Ключові слова: денонсація, Чорноморський флот, Договір про дружбу, агресія, докорінна зміна обставин.

Постановка проблеми. 2014 рік виявився складним не тільки для України, а й для всього міжнародного співтовариства. Відкрита агресія Росії, яка маскувалась за «референдумом» у Криму, «волевиявленням народу» у Донецькій та Луганській областях тощо, змусила міжнародне співтовариство замислитися над питанням винайдення та вдосконалення дієвих інструментів реакції на такі події. У той же час міжнародно-правова база договірних відносин між Росією і Україною нараховує безліч багатосторонніх і двосторонніх договорів. Колишня тісна співпраця між Росією і Україною в багатьох сферах вплинула і на кількість міжнародних договорів – така співпраця провадилась як у межах наднаціональних форумів, як то СНД, так і суто на двосторонньому рівні. Близькі господарські, політичні та інші зв'язки після розпаду СРСР втілились у відповідних міжнародних договорах між двома державами. Проте після Революції Гідності майже весь спектр співпраці *de facto* був зведений нанівець. Ворожі дії Росії проявилися не тільки у військовій агресії в Криму та на сході України, але й у фактичному нівелюванні цілого ряду договорів.

Учені, що займалися питанням агресії РФ проти України, здебільшого розглядали проблемні аспекти, які становили найширший резонанс – кваліфікація військових дій РФ, аспекти найманства, можливі механізми притягнення Росії до відповідальності за акт агресії, наслідки неправомірної окупації АР Крим тощо, – а питання відповідальності за порушення договірних зобов'язань між Росією та Україною не знайшли широкого обговорення в науковому середовищі. Найцікавішим недослідженим аспектом цієї проблеми й досі залишається механізм денонсації міжнародних договорів Україною у світлі агресії РФ та нівелювання їхнього фактичного змісту Росією, адже лише незначна їх кількість була денонсована офіційно. Саме тому ця тема є актуальною та становить значний інтерес для аналізу в міжнародному праві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тематика відповідальності Росії за порушення норм міжнародного права у зв'язку з агресією до України знайшла широке обговорення серед українських та закордонних учених. Серед учених, які займалися цією тематикою, треба згадати О. В. Задорожного [1], Т. Р. Короткого, Н. В. Хендель [2], О. О. Мережка [3], О. Буткевич [4]. Проте, як згаданими, так й іншими вченими занадто поверхнево (порівняно з іншими аспектами) проаналізований аспект механізму денонсації міжнародних договорів Україною у світлі сучасного стану агресії з боку РФ.

Саме тому метою цієї статті є аналіз практичного аспекту денонсації Україною міжнародних договорів між нею та Росією у світлі агресії останньої проти України (та відповідних юридичних наслідків).

Виклад основного матеріалу. Дія міжнародних договорів під час збройних конфліктів. Аналіз дії договірних норм між Росією та Україною у стані гібридної війни Росії проти України, насамперед, натикається на необхідність доведення існування війни як такої. Наявні факти та докази свідчать про агресію Росії по відношенню до України, що безпосереднім чином означає війну. Взагалі, поняття «війна» у міжнародному праві не визначено однозначно, а міжнародні документи використовують терміни «воєнні дії», «збройний напад» тощо. Але, у будь-якому разі, можна говорити про існування *de facto* війни між Україною та Росією, проте не в її класичному розумінні, а в доволі зміненому – гібридному.

Для нашого теоретичного аналізу базисом слугує документ, що не має юридичної сили, але є продуктом Комісії міжнародного права ООН – Проект статей про наслідки військових конфліктів для міжнародних договорів 2008 року (далі – Проект статей) [5].

По-перше, Проект статей не конкретизує термін «війна» і взагалі його не використовує, замінюючи його терміном «збройний конфлікт», під яким розуміє «...стан війни чи конфлікт, пов'язаний з військовими діями, які в силу свого характеру або масштабів можуть стосуватися дії договорів між державами-сторонами збройного конфлікту або між державою-стороною збройного конфлікту і третьою державою, незалежно від офіційного оголошення війни чи іншого оголошення будь-якою стороною або всіма сторонами збройного конфлікту» (ст. 2 «b»). Таким чином, у сферу дії положень потрапили як конфлікти міжнародного, так і не міжнародного характеру [6, с. 239].

Важливим є положення Проекту, згідно з яким початок конфлікту сам по собі не припиняє дію міжнародних договорів (ст. 3). Держава, яка бере участь у збройному конфлікті, і має намір припинити договір або вийти з договору, стороною якої вона є, або призупинити дію цього договору, повідомляє іншу державу-сторону або інші держави-сторони або депозитарію про цей намір. Це повідомлення набуває чинності з дати його отримання іншою державою-стороною або іншими державами-сторонами (ст. 8). Інші положення Проекту про наслідки конкретизують основні аспекти цього питання.

Особливий інтерес для нашого аналізу представляє ст. 15 «Заборона на отримання переваг державою-агресором»: «Держава, яка вчиняє агресію за змістом Статуту Організації Об'єднаних Націй і резолюції 3314 (XXIX) Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй, не припиняє договір, не виходить з нього і не зупиняє його дію внаслідок збройного конфлікту, якщо це надасть переваги такій державі». Коментар до цієї статті Комісії з міжнародного права ООН не вирізняється детальною конкретизацією: «Проект статті 15 забороняє державі-агресору отримувати переваги з можливості припинення договору, виходу з нього або зупинення його дії внаслідок збройного конфлікту, який вона спровокувала... У назві проекту статті підкреслюється, що положення стосується, меншою мірою, питання про вчинення агресії, і, більшою мірою, можливих переваг з точки зору припинення договору, виходу з нього або призупинення його дії, які можуть бути отримані державою-агресором з цього збройного конфлікту» [5, с. 140-141]. Такі формулювання дуже важливі для нашого аналізу адже ті переваги, що отримала Росія із припинення дії деяких договорів з Україною були би повністю неможливими за відсутності агресії (наприклад, припинення дії угод про розміщення Чорноморського флоту РФ на території України). Проте можна стверджувати, що Проект статей містить лише загальні засади дії міжнародних договорів під час збройного конфлікту [6, с. 240], і вони повинні розглядатись у дієвому зв'язку із іншими міжнародно-правовими актами та звичаями.

Зазначене положення ст. 15 можна назвати деталізацією принципу добросовісності в конкретному випадку – під час збройного конфлікту. Добросовісність при виконанні зобов'язань означає не лише дотримання конкретних приписів, а і створення належних умов для реалізації зобов'язання в цілому. Важливе значення має й відповідність дій

держав не лише «букві», а й «духу» договору [1, с. 15]. Тобто вказана ст. 15 має аналізуватися через наявність або відсутність відповідності дій Російської Федерації приписам і «духу» договорів між Україною та Росією.

Угоди про розміщення Чорноморського флоту. Угоди щодо розміщення Чорноморського флоту РФ на території України представляють собою найцікавіший практичний матеріал для аналізу ст. 15 Проекту статей. Варто зазначити, що угоди переглядалися і модифікувалися у 2010 році шляхом укладення т.зв. Харківських угод. Самий аналіз обставин укладення Харківських угод дає змогу говорити про наявність чіткого інтересу Росії у 2010 році у виконанні приписів раніше укладених угод (вони «діяли» лише до 2017 року), адже завдяки цій угоді російська сторона отримала визначеність стосовно присутності своєї військової бази в Україні [7]. Також можна з впевненістю констатувати, що станом на 2010 рік не існувало жодної явної загрози з боку Росії щодо України. Навпаки, існував взаємний інтерес: з боку РФ у розміщенні Чорноморського флоту, і з боку України – в отриманні фінансових надходжень від цього. Принцип добросовісності в цій ситуації проявляється в тому, що кожна зі сторін не повинна вчиняти таких дій (заборонених міжнародним правом), які змінюють фактичне становище під час підписання договору, а також і розумних очікувань сторін на визначений термін. Агресія Росії по відношенню до України не тільки порушує міжнародне право, але також порушує принцип добросовісності щодо угод про розміщення Чорноморського флоту РФ на території України в контексті ст. 15, адже дії Росії щодо окупації Криму жодним чином не можуть відповідати духу договору, тобто розумним очікуванням сторін.

Далі, треба проаналізувати «...можливі переваги з точки зору припинення договору, виходу з нього або припинення його дії, які можуть бути отримані державою-агресором». Узагалі, говорити про переваги з точки зору припинення договору можна довго; треба лише зупинитися на тому, що Росія отримала повну «юридичну» свободу дій для Чорноморського флоту РФ у Чорному морі навколо Криму (раніше діяльність флоту контролювалась Україною), так само як і фінансові плюси, та геополітичні переваги. Але це не є правовою темою; треба просто зазначити, що такі переваги наявні безумовно.

Докорінна зміна обставин. 4 березня 2014 року голова уряду РФ Д. Медведєв заявив про необхідність денонсації т.зв. Харківських угод на підставі обставин, що докорінно змінилися: «з урахуванням обставин, що змінилися, і того, що Крим тепер є частиною території РФ, відсутні підстави для продовження дії цього договору. Є такий міжнародно-правовий принцип, згідно з яким договір зберігає силу доти, поки діють обставини, що його породили ...*clausula rebus sic stantibus*. ...А оскільки це так, то такий договір підлягає денонсації» [8]. Надалі, Державна Дума Російської Федерації 31 березня 2014 року в односторонньому порядку денонсувала т.зв. Харківські угоди.

Тут можна погодитись із думкою О. Буткевич, що «концепція докорінної зміни обставин досить часто тлумачиться з політичних позицій (раніше, до її конвенційного закріплення, політичне трактування взагалі було переважаючим; сьогодні із розширенням доктринальної бази Віденської конвенції 1969 р., а також тлумаченнями докорінної зміни обставин Міжнародним Судом ООН правові аргументи стали переважати)» [4; 495]. Утім варто відзначити, що сучасні російські теоретики і практики міжнародного права при обґрунтуванні перегляду відносин з Україною, зокрема двосторонньої договірної бази, спираються на політичне розуміння клаузули *rebus sic stantibus*, а не на закріплене у Конвенції про право міжнародних договорів положення про докорінну зміну обставин.

Посилання на клаузулу *rebus sic stantibus* щодо випадків денонсації Росією договорів з Україною однозначно є неправомірним. Тут слід уточнити позицію деяких фахівців, які наголошують на тому, що а) т.зв. Харківські угоди не містять положень про денонсацію, а отже не можуть бути денонсовані в односторонньому порядку; б) сторони при їх укладанні не висловили наміру щодо т.зв. «домислюваної денонсації» у відповідності до ст. 56 Конвенції про право міжнародних договорів; в) при денонсації цих угод Росією було порушено ряд процедурних норм, передбачених ст. 65 Конвенції про право міжнародних договорів (зокрема, щодо попереднього повідомлення іншої сторони про намір

денонсувати угоду, проведення відповідних консультацій, переговорів тощо) [9]. Утім, безпідставність денонсації впливає з іншого, а саме: зміни, на які посилається російська сторона, є наслідком порушення нею як її зобов'язань за двосторонніми договорами з Україною, так й імперативної норми загального міжнародного права, що за п. b, п. 2 ст. 62 Конвенції про право міжнародних договорів скасовує для неї можливість посылатися на зміну обставин. Отже, зазначені дії Російської Федерації являють собою явне порушення міжнародних зобов'язань.

З аналогічних підстав можна говорити і про безпідставність посилання на *rebus sic stantibus* як причину недотримання Росією зобов'язань за іншими договорами (наприклад, Меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї 1994 р.). Оскільки а) існування українських урядів, з якими було укладено ці угоди, не було суттєвою умовою їх укладання (тому зміна уряду в Україні у 2014 році, на яку посилається РФ, є питанням внутрішньої юрисдикції); б) докорінна зміна обставин не може розглядатись як підстава порушення державою імперативних норм міжнародного права (принципу територіальної цілісності і недоторканості кордонів, невтручання у внутрішні справи тощо).

Отже, на прикладі угод щодо Чорноморського флоту РФ можна зробити висновок, що Росія не мала права зупинити дію цих міжнародних договорів, а значить юридично вони продовжують діяти. З цього погляду міжнародні договори між Україною та Росією повинні розриватись *лише за взаємною згодою сторін*, а сам факт одностороннього розірвання договорів у такий спосіб лише говорить про беззаперечне порушення приписів міжнародного права. Такі види договорів під час агресії Росії щодо України не можуть бути односторонньо розірвані Росією, адже гарантують своєрідний баланс інтересів двох держав, порушуючи який Росія отримує незаконні переваги перед Україною в багатьох сферах.

Договір про дружбу, співробітництво і партнерство. Договір про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією 1997 року (Договір про дружбу; набув чинності 1999 року) представляє інтерес в аспекті денонсації тому, що має у своєму тексті внутрішні положення щодо його денонсації, а саме ст. 40 містить норму, згідно з якою « [й]ого дія буде... автоматично продовжуватися на наступні десятирічні періоди, якщо жодна з Високих Договірних Сторін не заявить іншій Високій Договірній Стороні про своє бажання припинити його дію шляхом письмового повідомлення не менше ніж за шість місяців до закінчення чергового десятирічного періоду». Це положення про денонсацію (припинення договору) діє згідно зі ст. 54 Віденської конвенції про право міжнародних договорів, яка закріплює, що «Припинення договору або вихід з нього учасника можуть відбуватися: а) відповідно до положень договору...». Таким чином, ця норма Договору про дружбу є класичним прикладом внутрішнього положення договору про денонсацію, що конкретизує умови такої денонсації.

21 вересня 2018 року Міністерство закордонних справ України передало російській стороні ноту, у якій ідеться про рішення України не продовжувати Договір про дружбу. 6 грудня 2018 року Верховна Рада України прийняла Закон України № 2643-VIII «Про припинення дії Договору про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією», згідно з яким Договір про дружбу припиняє свою дію з 1 квітня 2019 року. Цікаво, що сам Закон містить посилання на ст. 60 Віденської конвенції про право міжнародних договорів, яка регулює питання припинення договору внаслідок його порушення. Тим не менш, як видно з цього фактажу, Україна денонсувала Договір про дружбу у відповідності до положень його ст. 40, сповістивши Росію більше ніж за 6 місяців до закінчення чергового десятирічного періоду.

Цікаво, що сповіщення Україною про денонсацію Договору про дружбу не викликало заперечень з боку РФ; навпаки, у Коментарі Департаменту інформації і друку МЗС Росії у зв'язку із закінченням дії Великого договору 1997 року між Росією і Україною [10] російська сторона не наголосила на необхідності продовження Договору про дружбу, а лише звинуватила Україну та її владу, у власній пропагандистській манері, у всіх

можливих «порушеннях» цього та інших договорів. Таким чином, денонсація Україною Договору про дружбу відбулася згідно з положеннями цього договору та Віденської конвенції про право міжнародних договорів, що не заперечувалося російською стороною. Причому положення ст. 60 Віденської конвенції, які імпліцитно присутні у документах обох сторін з цього приводу (звинувачення у порушенні Договору про дружбу), не впливають на кваліфікацію законності денонсації згідно з внутрішніми положеннями договору, є радше політичними чинниками, що спонукали сторони до необхідності денонсації.

Висновки. Як ми бачимо з наведеного аналізу договорів, політичне розуміння інституту денонсації, яке є вкрай небезпечним для міжнародного права, має місце в сучасній практиці РФ. Для подальшого розвитку інституту денонсації та унеможливлення його перетворення на інструмент маніпуляції окремих держав необхідно вчасно звертати увагу на порушення норм цього інституту, заявляти протести та, взагалі, давати справедливу правову оцінку таким порушенням. У випадку розірвання Росією т.зв. Харківських угод належна оцінка таких дій була проведена як у межах доктрини, так й офіційними особами України, що дозволяє говорити про належну відповідь на дії держави-порушника у межах міжнародного права, які можуть бути застосовані в сучасних політичних умовах.

З іншого боку, інститут денонсації завжди буде мати політичну складову, яка стосується чинників припинення дії договорів. Яскравим прикладом реалізації такої складової є денонсація Україною Договору про дружбу та відповідь на це Росії. Якщо для міжнародного права, а саме для кваліфікації законності денонсації згідно з внутрішніми положеннями міжнародного договору, неважливими є чинники, якими керувалися держави (важливим є лише дотримання прописаної процедури), то в аспекті міжнародних відносин інститут денонсації виступає саме актом незгоди, яку висловлює одна держава щодо дій іншої, та конкретизація дій, які є підґрунтям такої незгоди, є важливим для отримання політичної реакції, та можливого виправлення положення, що склалося.

Список літератури

1. Задорожній О. В. Нормативний зміст принципу добросовісного виконання міжнародних зобов'язань у сучасному міжнародному праві. *Право і суспільство*. 2015. № 4, ч. 4. С. 13-21.
2. Короткий Т. Р., Хендель Н. В. Прогнозування використання засобів міжнародної ад'юдикації в якості інструментів захисту національних інтересів України. *Український часопис міжнародного права*. 2014. № 4. С. 27-33.
3. Мережко О. О. Міжнародно-правова відповідальність Росії за терористичну війну проти України на Сході. *Українська Революція Гідності, агресія РФ і міжнародне право / Упор. О. Задорожній. К., 2014. С. 891-895.*
4. Буткевич О. Концепція докорінної зміни обставин у міжнародному праві. *Українська Революція Гідності, агресія РФ і міжнародне право / Упор. О. Задорожній. К., 2014. С. 470-496.*
5. Доклад Комиссии международного права ООН. Шестидесятая сессия. Док. ООН A/63/10. URL: <https://goo.gl/iX25XD> (дата звернення 21.03.2019).
6. Жуковська Я.М. Вплив збройних конфліктів на дію міжнародних договорів. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. №9-1, 2014. С. 238-240.
7. Перебування ЧФ Росії в Україні продовжено на 25 років. URL: <https://goo.gl/DEgwyX> (дата звернення 21.03.2019).
8. Совещание с постоянными членами Совета Безопасности. URL: <http://kremlin.ru/events/president/news/20623> (дата звернення 21.03.2019).
9. Ребус Медведева. К вопросу о взаимосвязи между крымским кризисом и газовым ценообразованием. URL: <https://goo.gl/vTHKx7> (дата звернення 21.03.2019).
10. Комментарий Департамента информации и печати МИД России в связи с окончанием действия Большого договора 1997 года между Россией и Украиной. URL: <https://goo.gl/gZhebe> (дата звернення 21.03.2019).

Стаття надійшла 25.03.2019 р

В. И. Любащенко, канд. юрид. наук, доцент
Международный гуманитарный университет
Кафедра международного права и сравнительного правоведения
Фонтанская дорога, 33, Одесса, 65009, Украина

ДЕНОНСАЦИЯ МЕЖДУНАРОДНЫХ ДОГОВОРОВ МЕЖДУ УКРАИНОЙ И РОССИЕЙ В СВЕТЕ АГРЕССИИ РОССИИ ПРОТИВ УКРАИНЫ

Резюме

В статье автор детально анализирует современную практику денонсации международных договоров между Украиной и Россией, обращаясь к положениям международного права и политическим факторам, которые влияют на эту практику. На примере денонсации Соглашений о размещении Черноморского флота РФ и Договора о дружбе между Украиной и РФ автор делает вывод о необходимости соответствующей реакции на опасное политическое понимание института денонсации, которое не должно отождествляться с присутствующей политической составляющей этого института.

Ключевые слова: денонсация, Черноморский флот, Договор о дружбе, агрессия, коренное изменение обстоятельств.

V. I. Liubashenko, Candidate of Juridical Sciences, Associate Professor
International Humanitarian University
the Department of International and Comparative Law
Fontanska Doroga, 33, Odesa, 65009, Ukraine

DENUNCIATION OF INTERNATIONAL TREATIES BETWEEN UKRAINE AND RUSSIA AS REGARDS RUSSIAN AGRESSION IN UKRAINE

Summary

In the article the Author analyzes a modern practice of denunciation of international treaties between Ukraine and Russia through consideration of international law and political factors, which affect this practice; the examples of Treaties of disposal of Black Sea Navy Fleet and Treaty of Friendship between Ukraine and Russia are prominent. The Author concludes that the relevant reaction on political interpretation of the denunciation institute, which is dangerous, is necessary, and can not be understood as equal to existing political component of this institute.

Key words: denunciation, Black Sea Navy Fleet, Treaty of Friendship, aggression, *rebus sic stantibus*.